

УДК 94(477.46) «1917/1921»

УРОДЖЕНЦІ ЧЕРКАЩИНИ – УЧАСНИКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1917-1921 рр.

М. М. Рогожа

*Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини
rohozhamm@ukr.net*

Ключові слова: Базильський Г.М., національно-визвольна боротьба, Армія УНР, поразка, інтернування, еміграція.

Стаття започатковує цикл публікацій, що стосуються учасників національно-визвольної боротьби 1917-1921 рр. – уродженців Черкащини, генералів Армії УНР, які зробили істотний внесок у справу побудови незалежної української держави. Дослідженню піддані місце вояків у цій боротьбі, їхній особистий внесок, міру професійної відповідальності за результати бойових дій, водночас, вивчення забезпечили методи біографістики та просопографії, теоретичні положення яких розроблені та введені до наукового вжитку істориком Я. Дашкевичем. Цикл розпочинає стаття з дослідження життя та діяльності генерал-хорунжого Базильського Г. М. (25.03.1880 – 17.10.1937), уродженця с. Соколівка (нині – Жашківського району Черкаської області). Вивчено його становлення, мотивацію вибору, родину, походження, особисті якості, спрямовані на досягнення поставленої мети. Відзначено роль етнорелігійної складової його життя. Громадське служіння Базильський Г.М. розпочав із вступу на службу до війська, що відкрило шлях до здобуття військової освіти та професійних офіцерських знань, трансформованих у міцний сплав знань, умінь і навичок бойового досвіду. Свідомий перехід до Армії УНР дозволив використовувати набутий досвід для успішного вирішення завдань військового командування. З честю долав період інтернування та еміграції.

CHERKASY OBLAST NATIVES – PARTICIPANTS OF 1917-1921 NATIONAL-LIBERATION STRUGGLE

M. Rohozha

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Key words: H. M. Bazylsky, national-liberation struggle, UPR Army, defeat, internship, emigration.

The paper about Cherkasy oblast natives as participants of 1917-1921 national-liberation struggle of Ukrainians for building of sovereign and independent state is the first in the author's cycle of papers concerning one of the most contradiction and the most tragic periods of Ukraine's newest history. The place of famous warriors in that struggle, the meaning of their personal contribution, the measure of their personal professional responsibility for the results of combat operations are researched by the author by means of the biographic method and prosopography due to theorization, developed and implemented in humanities by famous Ukrainian scholar, Ya. Dashkevych (1926-2010). The paper concerning the life and management activity in the field of struggle with enemies of Ukrainian statehood, Havryl Makarovych Bazylsky (25.03.1880-17.10.1937), the native of the village Sokolivka, Uman district, Kyiv province (now – Zhashkiv region, Cherkasy oblast) starts the cycle of the papers. Peculiarities of future warrior personal development, motivation choice, family, origins of entourage, personal qualities, directed on the achievement of the purpose are studied. Essential meaning of ethnic and religious elements in the life of the future warrior are defined. H. M. Bazylsky starts his civic service while he had joined the army that further opened the way to get military education and professional officership. Later on all those factors were integrated into solid alloy of knowledge, skills and proper battle experience. Conscious transfer to Ukrainian army allowed him to use experience for quick solving the tasks from the top military echelon as he was regiment and divisional commander. He went through the internship and emigration period honorably.

Одним з пріоритетних завдань модерної історії України вбачається необхідність нового прочитання й осмислення періоду національно-визвольної боротьби впродовж 1917-1921 рр.

Серед найбільш потужного, на наш погляд, спонукального моменту бачиться соціальний запит українського суспільства на події сторічної давнини, їхня проекція на сьогоденні політичні

процеси, пошук відповідей на питання, котрі тривалий час замовчувалися. Особливо важливими є питання українського державотворення: в їх історичній ретроспективі вбачається їх значимість і захист зусиллями збройних формувань України впродовж означеного періоду, роль окремих яскравих особистостей, які приймали політико-військові (військово-політичні) рішення та значення виконавців вироблених планів реалізації.

Постановка проблеми. Останнім часом намітилася та почала послідовно реалізовуватися тенденція переходу від досліджень подієвої історії до вивчення людиноцентричної історії, де основним творцем події та розвитку її виступає цілісна людська особистість у множині її іпостасей. Отже, йдеться про військових і цивільних осіб, які зробили усвідомлений вибір щодо переходу до організації та чину тих структур, котрі забезпечували становлення та розвиток державних утворень виникаючої та виниклої самостійності України. Варто наголосити на тому фактові, що їхнє інтелектуальне, соціальне та діяльнісне служіння українському державотворенню, розбудові державних інститутів вкладається в людинознавчий аспект, як один із пріоритетних напрямів вивчення історії України. Серед чинників формування тенденції вивчення людинознавчого аспекту в історії українського державотворення властиве їм місце займають учасники збройних змагань, які свідомо та цілеспрямовано протидіяли агресії більшовицької (червоної) й антибільшовицької (білої) Росії, а також інших держав. Необхідність «нового прочитання» попереднього періоду українського національного державотворення обумовлена також намаганням зрозуміти причини та наслідки його поразки, роль у ньому політичної та військової складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження періоду національно-визвольної боротьби 1917-1921 рр., кінцевим результатом якої бачилося створення самостійної України, можливість збудувати соборну державу інтенсифікувалися від 1991 р. Зауважимо також, що помічено істотне щорічне кількісне та якісне приростання інформаційного контенту. Воно обумовлене багатьма причинами, пріоритетним вбачається соціальний запит на такого роду дослідження, головне – оприлюднення їхніх результатів, донесення до споживача з метою підвищення його свідомості та розвитку самосвідомості, нарешті – критичного сприйняття оточуючої дійсності, попри особливості суб'єкт-об'єктного діалогу. Серед українських учених варто наголосити на працях, зокрема,

М. Литвина та К. Науменка (1992)¹; О. Колянчука, М. Литвина та К. Науменка (1995)²; С. Кульчицького (2001)³; М. Омеляновича-Павленка (2002)⁴; Г. Папакіна (2003)⁵; В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронської (2004, 2009)⁶; Я. Тинченка (2007)⁷, О. Скус (2008)⁸ та інших. У підсумку зазначимо, що у працях згаданих вчених-істориків опосередковано та фрагментарно досліджено події, що стосувались участі уродженців Черкащини (в її сучасних межах) у національно-визвольній боротьбі.

Виділення невирішених частин проблеми. Виходячи з історіософських уявлень відомого українського вченого-історика Я. Дашкевича, цілісне уявлення на нинішньому етапі історичних досліджень щодо особистостей вояків зазначеного періоду можна скласти на основі знань про наступі якості «...1) особистісні; 2) етно- і релігіопсихологічні; 3) громадські; 4) політичні; 5) творчі»⁹.

Формуючи цілі статті, автор поставив завданням виявити, виходячи з можливостей джерельної бази, максимально повні відомості про якості генералів-уродженців Черкащини, що дозволить цілісно зрозуміти й усвідомити мотивацію щодо переходу вояків на службу українському народу, вірність присязі та професійне служіння військовим у їхньому бажанні творити власну державу. Зокрема, заявлене вище стосується й генерал-хорунжого Базильського Г.М.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення архівних матеріалів та опублікованих відомостей дозволило виокремити з порівняно великої когорти високопоставлених вояків, які

¹. Литвин М., Науменко К. Українські січові стрільці: до 500-річчя козацької слави. Київ: Вид-во: Тов. «Знання», 1992. 48 с.

². Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань: Біограми генералів та адміралів українських військових формувань першої половини ХХ ст. Львів, 1995. 285 с.

³. Кульчицький С. Нотатки про українські революції. НАН України. Ін-тут історії України. Київ, 2001. 87 с.

⁴. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма (1917-1920). Київ: Темпора, 2007. 608 с., іл.

⁵. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: історико-архівні нариси. Держкомархівів України. ЦДІА України. Київ, 2003. 281 с.

⁶. В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: наукове видання. Київ: Темпора, 2004. 416 с.: іл.

⁷. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921): біографічний довідник. Київ: Темпора, 2007. Кн. І. 2007. 535 с.; іл.

⁸. О.В. Скус. Вихідці з Уманщини в армії УНР. Херсон. Історичний архів. 2017. Вип. 18. С. 117-123.

⁹. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Упорядн.: А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк. Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України. Львів: Літературна агенція "Піраміда", 2011. 792 с. С. 240-241.

розробляли плани виконання військово-політичних рішень, доводили їх до виконавців і безпосередньо забезпечували їх наступне виконання, групу генералів-уродженців Черкащини та дослідити їх статус через критерії, запропоновані Я. Дашкевичем. Серед них Базильський Гаврило Макарович (25.03.1880 – 17.10.1937), Вовк Андрій Михайлович (02.10.1882 – 11.02.1969), Загородський Олександр Олександрович (10.04.1889–04.08.1968), Єфремов Сергій Федорович (20.09.1893 – 18.12. 1966), Порохівський Гнат Єрмилович (29.01.1888 – після 1947), Тютюнник Юрій Йосипович (20.04.1891 – 20.10.1930).

У першому наближенні розгляду варто наголосити, що три з них дожили до похилого віку (Вовк А.М., Загородський О.О., Єфремов С.Ф.), Базильський Г.М. помер від малокрів'я (анемії) у зв'язку з поганими умовами життя в еміграції. Порохівський Г.Є., Тютюнник Ю.Й. – були репресовані органами НКВС і фізично знищені, – підкреслимо, що жоден з останніх не був громадянином СРСР, але осуджені вони позасудовими органами за статтями радянських законів.

Авторові вбачається доцільним розпочати вивчення статусності особи генерал-хорунжого Базильського Г.М. першим, підкресливши цим започаткування серії статей щодо решти згаданих вояків¹.

Він народився у с. Соколівка Уманського повіту Київської губернії (нині – Жашківського району Черкаської області) 25 березня 1880 р. Походив із селян. Існують різні судження стосовно місця народження хлопчика – називають і сусіднє із Соколівкою с. Кишенці (батьківщина матері). На нашу думку, варто дотримуватися офіційно вказаного місця, але мають право на існування й інші версії. Окрім того, має право на існування, крім козацько-гайдамацького походження, й версія про польське походження прізвища – Базильські. Всі окружні села навколо Умані свого часу належали графам Потоцьким, до цих пір у сусідніх із Соколівкою селах зустрічаються 2-3 родини з польськими прізвищами (у Соколівці 1514 селян належало Потоцьким (1795). Власники польських прізвищ могли належати до дрібнопомісної, т. з. «застінкової» шляхти.

Хрещений. Православного віросповідання. Освіту отримав домашню, займався самоосвітою, наявних знань виявилось достатньо для успішного складання іспитів на звання однорічника при Золочівській гімназії (Харківщина).

Наступним кроком у житті юнака став початок військової служби, коли 30 вересня 1900 р. вступив на добровільній основі на військову службу до 175-го піхотного Батуринського полку (старшинство з 1877 р., з 1895 р. дислокований в м. Умань Київської губернії). На наш погляд, юнак саме таким способом торував шлях до кар'єри вояка, оскільки вже 04 вересня 1901 р. зробив спробу вступити на навчання до Чугуївського піхотного юнкерського училища, однак, невдало (завадило селянське походження). Наступну спробу вступити до військового навчального закладу було зроблено 03 вересня 1902 р., вона виявилася успішною, але конкурс був завеликий... Утім його було зараховано на навчання 10 жовтня 1902 р. позаштатним, оскільки училищу з 1901 р. дворічний курс навчання було замінено на трирічний, кількість юнкерів збільшено до 400-от штатних і 44-ох позаштатних².

Громадське служіння як таке Базильський Г.М. почав наприкінці квітня (22. 04) 1905 р. закінчивши Чугуївське піхотне юнкерське училище за 2-им розрядом у чині підпоручика. Був направлений до 200-го піхотного резервного Іжорського полку (з 1899 р., дислокованого у с. Медвежий Стан під Санкт-Петербургом)³. За його рапортом у 1911 р. був переведений до 74-го піхотного Ставропольського полку (дислокованого в м. Умань Київської губернії з 1910 р.)⁴. Основною причиною перевodu на службу до Умані бачиться бажання бути ближче до батьківської домівки, відчуваючи наближення Першої світової війни.

Підтвердженням подальшого громадського служіння вояка у роки Першої світової війни є інформація про те, що згаданий вище полк вступив у бойові дії, перед тим виділивши офіцерський кадр для формування 258-го піхотного Кишинівського полку. Перевели туди й Базильського Г.М. Серед офіцерів полку (1916 р.) він згаданий у чині штабс-капітана⁵. Чин полковника російської армії отримав 16 червня 1917 р. (зі старшинством з 21.12.1916 р.). У подальшому це дало підстави вищим командирам, призначивши його в. о. командира 258-го Кишинівського полку, порушити клопотання про офіційне затвердження полковника Базильського, записавши в атестації наступне: «Заслугує затвердження на посаді командира 258 Кишинів-

¹. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО України). Ф. 0075. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 3-4.; Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921): біографічний довідник. Київ: Темпора, 2007. Кн. I. 2007. 535 с.; іл. С. 25-26.

². URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Батуринский_175-й_пехотный_полк#История

³. URL: http://ria1914.info/index.php?title=200-й_пехотный_резервный_Ижорский_полк

⁴. URL: <http://regiment.ru/reg/II/B/74/1.htm>

⁵. URL: http://ria1914.info/index.php?title=258-пехотный_Кишиневский_полк

ського полку, котрим командує з великим успіхом»¹.

Громадянське служіння українському народові Базильський Г.М. розпочав у червні 1917 р., коли разом з членами полкової ради українізував полк, потім українізував і тимчасово очолив 65-ту піхотну дивізію російської армії, котра дислокувалася в Румунії з часів Першої світової війни, вивівши її до Умані. У писемних джерелах цей похід показано наступним чином: «Під час наступу російсько-більшовицьких військ Базильський повів український збірний відділ у складі 10 000 багнетів, 500-та шабель, 10-ти гармат і 3-х автопанцерників з румунського міста Кімпулунгу в Україну»... і далі «...подорож відбувалася за вкрай несприятливих погодних умов. Крім того, румуни намагалися роззброїти українців. Уникнути збройного протистояння вдалося завдяки рішучості полковника Базильського»². Однак події стали розвиватися так, що «...переважаюча частина піхоти Збірного Відділу відмовилась у Кам'янці взагалі битися з більшовиками й далі в похід не пішла, бо бажала розійтися по домах...уже за кілька днів у Базильського залишилося всього 1 тисяча вояків, з якими він і дійшов до Умані»³.

З низки причин: присутність німців на українських землях, більшовицька агітація, оголошена Центральною Радою демобілізація (позиція В. Винниченка щодо потреби в іррегулярній армії) сприяли тому, що частина козаків і старшини, які повернулися з фронту, розійшлися до рідних домівок.

Однак, попри всі труднощі, непорозуміння, недалекоглядність вищого політичного керівництва, процес створення української армії тривав (начальник Українського Генерального штабу О. Сливинський бачив її з восьми корпусів). У березні 1918 р., після прибуття решток 65-ї дивізії до Умані: «15.04.1918 р. кадри (ті, що повернулися та не демобілізувалися – авт.), було зараховано до складу Армії УНР»⁴. Від військового міністра полковник Базильський отримав наказ перемістити рештки військової частини на Лівобережну Україну: «На чолі з полковником Г. Базильським рештки 65-ї піхотної дивізії – близько 250 вояків, переважно – з 258-го Кишинівського полку, підкомандного йому з сере-

дини 1917 р., – організовано дісталися до Полтави»⁵.

Уже в Полтаві подальші події розвивалися так: дивізію було розміщено у казармах, поповнення особовим складом не проходило, але прибулий кадр було забезпечено озброєнням і необхідною амуніцією. Відповідно до рішення військового керівництва Української Держави на основі її кадру було утворено 11-ту пішу дивізію. Її першим командиром до червня 1918 р. залишався попередній начальник (Базильський Г.М.). Пізніше його було переведено на посаду командира 42-го пішого Сумського полку (припускаємо, що таке було зроблено з політичних міркувань – служба в Армії УНР – авт.). Очевидно, що виховання та досвід Першої світової війни не дозволили йому сприйняти прихід австро-німецьких військ в Україну, тому полковник Базильський підтримав антигетьманське повстання (16-18 листопада 1918 р.).

Потрібно зазначити, що протигетьманське повстання супроводжувалося військовим протистоянням між вірними Українській Державі (Гетьманатові) військами та їхніми противниками. 11-та піша дивізія участі у протистоянні не брала, водночас, її формуванням від моменту прибуття до Полтави практично ніхто не займався. Лише 18.12.1918 р. дивізія почала формуватися на новій основі, але розагитований більшовиками селянин – колишній вояк російської армії – за першої можливості втік з військової служби. Організаційно-реорганізаційна тяганина тривала, тому боєздатний кадр передали до складу Запорізької дивізії. Полковникові Базильському доручили було з 03.06. 1918 р. командування 32-им (колишнім 42-им) пішим Сумським полком, але особисто він залишався у Полтаві, а формування йшло у Сумах, однак велика кількість мобілізованих селян – колишніх вояків російської армії (небажання воювати), зрештою привела до його розформування.

На початку грудня 1918 р. полковник Базильський повторно призначається командиром 11-ї пішої дивізії. Причиною став факт того, що: «Восени 1918 р. гетьман призначив козацького нащадка М.В. Омеляновича-Павленка командувачем Катеринославського коша»⁶. Пізніше кошовий отаман М.В. Омелянович-Павленко відзначив, що «... за дивізію я був цілком спокійним, вона переходила до рук такого випробуваного вояка, яким був полковник Базильський»⁷.

Бойові дії тривали. Численні бої вели до істотних втрат особового складу 11-ї пішої дивізії вбитими та пораненими. Військове командування змушене було реорганізувати її в бригаду

¹. Олег Шатайло. Спадкоємці козацької слави. Біографії генералів Армії Української Народної Республіки – уродженців Черкащини. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009. 190 с. С. 70.

². Олег Шатайло. Спадкоємці козацької слави. Біографії генералів Армії Української Народної Республіки – уродженців Черкащини. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009. 190 с. С. 71.

³. Ярослав Тинченко. Українські збройні сили: березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії): наукове видання. Київ: Темпора, 2009. 480 с.: іл. С. 276.

⁴. Ярослав Тинченко. Українські збройні сили... С. 276.

⁵. Савченко В. Український рух в ІХ-й російській армії. *За державність*. Варшава, 1938. № 8. С. 85.

⁶. Олег Шатайло. Спадкоємці козацької слави... С. 73.

⁷. Олег Шатайло. Спадкоємці козацької слави... С. 73.

Південно-Східної групи. Полковник Базильський уже у квітні 1919 р. був призначений командиром Катеринославського коша замість М.В. Омеляновича-Павленка.

Наприкінці весни Армія УНР складалася з 11-ти дивізій, 6-та, 7-ма та 8-ма дивізії входили до складу Запорізького корпусу. В силу багатьох причин з червня 1919 р. полковник Базильський очолив 8-му Запорізьку пішу дивізію, котра вела важкі та виснажливі бої в районі Старокосянтинова, Проскурова, Ярмолинців, Липовця. 31 серпня 1919 р увійшла переможно до Києва. Але, входячи на той час до структури Української Галицької Армії, вона змушена була, відповідно до розпорядження генерала Кравса, відступити з Києва (через домовленості між УГА та ЗСПР (Збройні сили Півдня Росії – Авт.). Уже з початку вересня 8-ма Запорізька дивізія полковника Базильського виступила на боротьбу з Добровольчою армією та військами Одеської групи Й. Якіра.

У ході бойових дій під Проскуровом командир дивізії захворів на тиф. Його відправили лікуватися на польську територію, борячись за його життя, захищаючи скоріше від захоплення в полон червоними, аніж від хвороби. До лав війська повернувся уже у 1920 р. У цей час він займається структурними змінами військ Армії УНР, розробляє структуру і план формування запасних частин із числа воїнів, які вилікувалися уже після інтернування та провів мобілізацію полонених українців, які мобілізувалися свого часу до ворожих армій.

За заслуги перед українським народом у його боротьбі за незалежність наказом Головного Отамана 05.10.1920 р. полковника Базильського «...підвищено до звання генерал-хорунжого та переведено командувати 1-ю Запорізькою дивізією, яка входила до очолюваної ним же тепер Лівой групи Армії УНР»¹.

Попри певні нестиковки дат, повідомимо, що Петро Дяченко, командир полку Чорних Запорожців і Вадим Яковлев, командир Збірної Козачої (донської – Авт.) дивізії з метою координації наступу на Вінницю «... прибули удосвіта 17 листопада в Козачки до нового начальника Першої Запорізької дивізії Гаврила Базильського. Він очолив дивізію щойно 12 листопада після того, як Андрій Гулий-Гуленко, попередній начальник дивізії, забравши із собою своїх колишніх повстанців, прорвав 11 листопада ворожий фронт і розпочав партизанську боротьбу проти комуно-московських окупантів у їхньому заплілі»².

Для відповідного розуміння ситуації слід зробити уточнення. «На кінець листопада в Ар-

мії УНР нараховувалося 35259 козаків і 3888 старшин. Ліва група Армії УНР мала у своєму складі 558 піхотинців і 1253 кавалеристи»³. Вже 18 листопада 1920 р. червоні змусили Ліву групу залишити Проскурів, а 21 листопада 1920 р. у складі військ Армії УНР перейти польський кордон та набути статусу інтернованих.

Період національно-визвольної боротьби на українських територіях фактично закінчився. Почалося життя у закритому просторі таборів для інтернованих осіб. Почалися внутрішні (за різними причинами, часом політичними) чвари та пошук винних.

Генерал-хорунжого Базильського в силу безглузких причин було усунуто від командування дивізією, призначено слідство..., у цій веремії його підтримав генерал-поручник Омелянович-Павленко М.В., подавши свій рапорт про відставку (Головний Отаман задовольнив рапорт останнього). Проведене розслідування довело правоту генерал-хорунжого Базильського, рекомендувало повернути його до війська, Головний Отаман з висновками погодився, але не поновив генерала на посаді.

У серпні 1923 р. Базильський Г.М. разом з дружиною переїхав до м. Каліш. Жив у бідності та матеріальній скруті, але нічого ні від кого не просив. Помер 17 жовтня 1937 р. від анемії, на котру захворів від отакого життя...

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Авторка свідомо того, що окремою статтею можна лише окреслити джерельний та наративний масив відомостей про участь генерал-хорунжого Базильського Г.М. у національно-визвольній боротьбі. Свідчення такого роду підтверджуються матеріалами, розміщеними на 47-ми аркушах 29-ти описів 13-ти фондів, депонованих у Центральному державному архіві вищих органів влади України (ЦДАВО України). Окрім того, його діяльність періоду національно-визвольної боротьби знайшла своє відображення у спогадах безпосередніх учасників бойових дій 1917-1921 рр. (7 позицій), збірниках опублікованих документів (3 позиції), довідковій літературі (7 позицій), монографіях і статтях (18 позицій). Водночас, залишається утрудненим доступ у 4 фонди Російського федерального воєнно-історичного архіву, представляє інтерес й архів Варшавської публічної бібліотеки. Означене дає підстави вести мову про окрему монографію про Базильського Г. М. на основі сучасного прочитання наявних архівних й опублікованих документів.

¹. Олег Шатайло. Спадкоємці козацької слави... С. 75-76.

². Савченко В. Український рух в ІХ-й російській армії... С. 198.

³. Олег Шатайло. Спадкоємці козацької слави... С. 76.

References

- Dashkevich Ya. Majsternya istorika: Dzhereloznavstvo ta specialni istorichni disciplini. Uporyadn.: A. Grechilo, M. Kapraľ, A. Felonyuk. Lvivske viddilennya IUAD im. M. S. Grushevskogo NAN Ukrainy. Lviv: Literaturna agenciya "Piramida", 2011. 792 s. S. 240-241.
- Kolyanchuk O., Litvin M., Naumenko K. Generalitet ukrajinskih vizvolnih zmagan: Biogrami generaliv ta admiraliv ukrajinskih vijskovih formuvan pershoyi polovini HH st. Lviv, 1995. 285 s.
- Kulchickij S. Notatki pro ukrajinski revolyuciyyi. NAN Ukrainy. In-tut istoriyi Ukrainy. Kiyiv, 2001. 87 s.
- Litvin M., Naumenko K. Ukrajinski sichovi strilci: do 500-richchya kozackoyi slavi. Kiyiv: Vid-vo: Tov. «Znannya», 1992. 48 s.
- Skus O.V. Vihidci z Umanshini v armiyi UNR. Herson. Istorichnij arhiv. 2017. Vip. 18. S. 117-123.
- Omelyanovich-Pavlenko M. Spogadi ukrajinskogo komandarma (1917-1920). Kiyiv: Tempora, 2007. 608 s., il.
- Papakin G. Pavlo Skoropadskij: patriot, derzhavotvorec, lyudina: istoriko-arhivni narisi. Derzhkomarhiv Ukrainy. CDIA Ukrainy. Kiyiv, 2003. 281 s.
- Savchenko V. Ukrajinskij ruh v IH-j rosijskij armiyi. Za derzhavnist. Varshava, 1938. № 8. S. 85.
- Sidak V., Ostapko T., Veronska T. Polkovnik Petro Bolbochan: tragediya ukrajinskogo derzhavnika: naukovye vidannya. Kiyiv: Tempora, 2004. 416 s.: il.
- Tinchenko Ya. Oficerskij korpus Armiyi Ukrajinskoyi Narodnoyi Respubliki (1917-1921): biografichnij dovidnik. Kiyiv: Tempora, 2007. Kn. I. 2007. 535 s.; il. S. 25-26.
- Tinchenko Ya. Ukrajinski zbrojni sili: berezen 1917 r. – listopad 1918 r. (organizaciya, chiselnist, bojovi diyi): naukovye vidannya. Kiyiv: Tempora, 2009. 480 s.: il. S. 276.
- Centralnij derzhavnij arhiv vishih organiv vladi ta upravlinnya (CDAVO Ukrainy). F. 0075. Op. 1. Spr. 68. Ark. 3-4.
- Shatajlo O. Spadkoyemci kozackoyi slavi. Biografiyi generaliv Armiyi Ukrajinskoyi Narodnoyi Respubliki – urozhenciv Cherkashini. Drogoibich: Vidavnicha firma «Vidrodzhennya», 2009. 190 s.
- URL: <http://regiment.ru/reg/II/B/74/1.htm>
- URL: [http://ria1914.info/index.php?title=200-j pehotnyj rezervnyj Izhorskij polk](http://ria1914.info/index.php?title=200-j%20pehotnyj%20rezervnyj%20Izhorskij%20polk)
- URL: http://ria1914.info/index.php?title=258-pehotnyj_Kishinevsij_polk
- URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Baturinskij 175-j pehotnyj polk#Istoriya](https://ru.wikipedia.org/wiki/Baturinskij_175-j_pehotnyj_polk#Istoriya)

Received 15 June 2020

Accepted 30 June 2020